

Baberti Dergisi / Journal of Babarti

e-ISSN: 3023-4107

Sayı: 18 / 2023 - Aralık

Hz. Peygamber'in Hutbelerinde Tarihsel Bağlam: Mekke'de İlk Hitap

Historical Context in the Prophet's Khutbas: The First Khutba in Mecca

---

Saliha ÖZDEĞİRMENCI

Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, Kadıköy İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü.

İstanbul / Türkiye

Dr., Ministry of National Education, Kadıköy District Directorate of National Education.

İstanbul / Türkiye

sozdegirmenci@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-4728-2805

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 8 Ekim / 8 October 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 23 Aralık / 23 December 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Saliha Özdeğirmenci, "Hz. Peygamber'in Hutbelerinde Tarihsel Bağlam: Mekke'de İlk Hitap" *Baberti Dergisi*, 18 (Aralık / 2023): 1-25.

DOI: 10.47098/babertidergisi.1372852

Öz

Günümüzde hutbe, cuma namazlarının bir rüknü olarak bilinirken tarih boyunca farklı kullanım alanlarına sahip önemli bir iletişim aracı olmuştur. Câhiliye Dönemi Arap toplumunda hutbe, kabile reisleri ve hatipler tarafından kullanılan bir konuşma biçimidir. Bu konuşmalar, kabile övgüsü, kabileler arası ilişkilerin yönetimi, savaş ve barış dönemlerinde toplumu etkilemek için yapılıyordu. Ancak İslâm'ın doğuşuyla hutbe, dinî bir kimlik kazandı ve yeni bir rol üstlendi. Hicret, Müslümanların Mekke'deki baskılardan kurtularak Medine'ye yerleşmelerinin ve dinî yaşamda özgürlük kazanmalarının önemli bir aşamasıydı. Bu dönemde hutbe, hem dinî bir ibadet olarak kabul edildi hem de toplumun yeniden yapılanma sürecinde önemli bir araç hâline geldi. Hz. Peygamber döneminde hutbeler, Müslümanlara inançlarını anlatma, toplumsal değerleri güçlendirme ve inananların bir arada tutulmasına katkı sağladı. Ayrıca, Hz. Peygamber hutbelerle toplumsal sorunların çözümünde rehberlik etti ve Müslüman toplumunda dayanışma ve birlik duygusunu pekiştirdi. Bu çalışma, Hz. Peygamber'in hutbelerini tarihsel bağlamla birlikte incelemeyi amaçlamaktadır. Hz. Peygamber'in ilk hutbesi örneği üzerinde karşılaştırmalı rivayet incelemesi ve metin analizi yapılırken hutbe metinlerinde dönemin olaylarına dair izleri araştırıldı. Tarihi verilerle hutbe metinleri arasındaki çelişkili noktaların tespit ve tahliliyle hem Hz. Peygamber'in hutbede yer alan sözlerinin hem de dönemin sosyo-kültürel yapısının daha iyi anlaşılması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Hz. Muhammed, Hitabet, Hutbe, Mekke.

Abstract

While today, the khutba is known as a pillar of Friday prayers, throughout the history, it has been an essential communication tool within different usage areas. In the period of Jāhiliyya in Arab society, the sermon was a form of speech used by tribal chiefs and orators. These speeches were being made to praise the tribe, manage inter-tribal relations, and influence society during war and peace. However, with the birth of Islam, the sermon acquired a religious identity and assumed a new role. The Hijrah was an essential phase of Muslims' getting rid of the oppression in Mecca, settling in Medina, and gaining freedom in religious life. In this period, the sermon was accepted as a religious worship and became an essential tool in social restructuring. During the Prophet's time, sermons helped Muslims to explain their beliefs, strengthen social values and keep the Muslim community together. In addition, the Prophet guided the solution of social problems and reinforced the sense of solidarity and unity in the Muslim community. This study aims to analyze the Prophet's sermons in their historical context. While comparative narrative analysis and textual analysis were conducted on the example of the Prophet's first sermon, traces of the period's events were investigated in the sermon texts. By identifying and analyzing the contradictory points between historical data and sermon texts, it is aimed to better understand both the Prophet's words in the sermon and the socio-cultural structure of the period.

Keywords: Islamic History, Prophet Muhammad, Sermon, Khutba, Mecca.

Giriş¹

Resûlullah'ın sözleri; ashabı, sonraki Müslümanlar ve Müslüman olmayan insanlar için İslâm dininin başlangıcından bugüne değin önemli olmuştur. Yirmi üç yıl süren peygamberlik dönemi boyunca insanlara toplu ve münferit olarak hitap eden Resûlullah'ın sözlerinin ve hareketlerinin dinin bir parçası olarak kabul edilmesi bu önemi artırmıştır. İslâm dininin açık olarak tebliğ edilmeye başlandığı zamanla birlikte Resûlullah, insanlara toplu hitaplarda bulunmuştur. Peygamberlik sürecinde tebliğ ve irşad yöntemi olarak kullanılan hutbeler, Resûlullah'ın ashabı ile kurduğu bağda ve toplumsal ilişkilerde önemli bir rol oynamıştır. Resûlullah'ın cuma günleri, bayram günleri, savaşlarda, topluma duyurulması gereken konular ve yaşanan sıkıntılarda hutbe irat ettiği göz önünde bulundurulduğunda yirmi yıllık bir dönem söz konusu olmaktadır. Özellikle Medine döneminde düzenli olarak hutbe irat edildiğini dikkate aldığımızda, günlük hayatla ilişkili birçok meselenin hutbe metinlerine yansıma ihtimali bulunmaktadır. Bu hutbelerin olaylarla ilişkilendirilerek ele alınması sadece Resûlullah'ın sözlerinin değil toplumsal olayların da daha detaylı tespitine katkı sağlayacaktır.

Bu çalışma, Resûlullah'ın hutbelerinin toplumsal ve tarihsel bağlam içindeki rolünü anlamayı amaçlamaktadır. Resûlullah'ın hutbeleri, İslâm'ın doğuşundan itibaren İslâm toplumunun temel bir bileşeni olmuştur. İçerikleri ve bağlamları bakımından bu hutbeler, dinî inançların ifadesinden toplumsal olayların yönlendirilmesine kadar çeşitli işlevlere sahiptir. Çalışmanın ana hedefi, Resûlullah'ın hutbelerinin metinlerini toplamak, analiz etmek ve bu metinleri dönemin tarihsel olaylarıyla ilişkilendirmektir. Resûlullah'ın yirmi üç yıllık peygamberlik hayatında tebliğ süreci boyunca insanlara yaptığı genel hitapların tespit edilmesi, aynı zamanda toplumda nasıl bir değişim ve dönüşüm olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Hutbelerin tarihi bağlamdan kopuk olarak değerlendirilmesi, bizim bu metinlerdeki ifadeleri yanlış veya eksik anlamamıza neden olabileceği gibi belki de kastedilen mananın dışında bir anlam çıkarmamızla neticelenecektir. Sözlü hitabın yazılı metinden en önemli farklarından biri olan bağlama göre kullanılması Resûlullah'ın sözlerini değerlendirirken gözden kaçırılmaması gereken en önemli hususlardan biridir. Yazılı bir metinde yazar metnin bağlamını ve okuyucuya sunacağı bilgiyi, bu bilginin sınırlarını kendisi belirlediği ve metnini buna göre şekillendirerek okuyucusunu kendisi seçtiği hâlde sözlü iletimi kullanan hatip, çoğu zaman karşısındaki insan grubunun

¹ Bu çalışma, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Adnan Demircan danışmanlığında tamamlanan "Hz. Peygamber'in Hutbe ve Hitabeleri" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

ihtiyaçlarını ve seviyesini göz önünde bulundurarak konuşmak zorundadır. Bu da hitap eden kişinin değil, hitap edilen toplumun belirleyici olduğunu göstermektedir. Bu durumda da bağlamdan uzaklaşan bir sözün yanlış anlaşılma ya da daha hafifi olarak anlaşılama ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Özellikle birden çok insana hitap söz konusu olduğunda söylenen sözün bağlayıcılığının artmasıyla birlikte sözün yanlış anlaşılması belki de söylenirken hiç hedeflenmeyen bir sonuca ulaşılmasına yol açabilmektedir. Bu nedenle Resûlullah'ın genel hitaplarının doğru anlaşılabilmesi aynı zamanda zaman, mekân ve bağlam olarak da doğru tespit yapılabilmesine bağlıdır. Tabii ki Resûlullah'ın konuşmaları sadece o zaman karşısında olan inananlara binaen söylenmiş sözler değildir ve bu şekilde sınırlandırılmaz. Nitekim Veda Hutbesi'nde, "Bu vasiyetimi burada bulunanlar bulunmayanlara ulaştırın. Olabilir ki burada bulunan kimse, bunları daha iyi anlayan birisine ulaştırmış olur." sözleri de bunun en açık delilidir.² Fakat yaptığımız çalışmada gördüğümüz kadarıyla Hz. Peygamber, fazla konuşarak muhataplarını sıkmayan, gereksiz sözlerden ve uzatmalardan kaçınan, belîğ ve açık ifadeler kullanan bir hatipti. Böyle olmasına rağmen bize birçok bölünmeden ve eklemekten geçerek ulaşan hutbe metinlerinde nasıl anlayacağımızı bilemediğimiz, kendi içinde bir bütünlüğü olmayan, tarihsel tutarsızlıklar içeren birçok nokta bulunmaktadır. Bu nedenle hitaplardaki esbâbu vurûdî'l-hadisın tespiti ile hem bağlam ortaya çıkarılmaya çalışılmış hem de bağlama uymayan sözlerin tespiti amaçlanmıştır. Bu çalışmanın nihai amacı mümkün olduğu ölçüde Resûlullah'ın genel hitapları ile tarihsel olaylar arasında bağlantının bulunup bulunmadığını tespite çalışmak ve bunu örneklendirmektir.

Bu çalışma, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, araştırmanın önemi, amacı, yöntemi ve kaynakları açıklanmaktadır. Birinci bölümde hutbe kavramının tarihsel olarak değişimi, ikinci bölümde ise Hz. Peygamber'in ilk hitabının tahlil ve değerlendirilmesi yapıldı. Araştırma yöntemi olarak metin analizi kullanıldı. İncelenen hutbelerin içeriğindeki ifadeler üzerinden tarama yapılarak rivayetler arasındaki farklılıklar tespit edildi. Hutbelerin irat edildiği zamanların tarihsel bağlamı, çalışmanın gereklilikleri doğrultusunda ele alındı. Tarih kaynaklarında yer alan farklı tarihlemelerin göz ardı edilmeden genel kabule uygun tarihlemeler kullanıldı.

² Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (ö. 230/845), İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* (Beyrut: Dâru Sadr, 1968), 2/183.

Çalışmada *Kütüb-i Sitte* ve ilk dönem Tarih kaynaklarının kullanılmasıyla birlikte Çağdaş araştırmacılardan Corcî Zeydân'ın (1861-1914) *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-Arabiyye* isimli eseriyle Hafâcî'nin (1915-2006) *el-Hayâtü'l-edebiyye fi'l-âsri'l-Câhilî ve el-Hayâtü'l-edebiyye fi âsri sadri'l-İslâm* isimli eserlerinden hitabetin gelişim, değişim süreçlerini tespit etmek amacıyla faydalandık. Nesim Sönmez'in *Karşılaştırmalı Hitabet -Cahiliye Dönemi ile İslâmın İlk Dönemi-* isimli çalışması da hitabetin tarihsel süreci hakkında faydalandığımız kaynaklardandı. Aynı zamanda *Hz. Peygamber'in Hutbe ve Hitabeleri* adlı doktora tezimizden de istifade ettik.

1. Hutbe Kavramı

Hutbe kelimesi, Arapça kökenli olan "hatâbe" kelimesinden türetilmiştir ve genel olarak karşıdaki kişiye güzel ve beliğ bir şekilde söz söyleme sanatını ifade eder. "Hatîb" güzel söz söyleyen kişiye verilen bir addır ve bu kişi genellikle toplum içinde önemli bir rol oynar. Hutbe ise hatîb kelimesinin mastarıdır ve minber üzerinde yapılan konuşmaları ifade eder.³

1.1. Câhiliye Dönemi Arap Toplumunda Hutbe

Hutbeler ve genel olarak hitabet Arap toplumunda Câhiliye Dönemi'nde de kullanılan bir iletişim aracıydı. Câhiliye Dönemi Arapları, hitabetin önemli bir yere sahip olduğu zamanda yaşıyorlardı. Bu dönemde, Araplar arasında okuryazarlık düzeyi düşük olsa da fesahat ve belâgat gibi hitabet sanatına uygun yetenekler gelişmişti. Hitabet; savaşa teşvik etmek, kabileleri anlaşmaya çağırarak, toplumsal anlaşmazlıkları çözmek, ölen kişiyi taziyelerde övmek ve liderlerden taleplerde bulunmak gibi farklı alanlarda kullanılarak toplumda her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. Bununla birlikte Câhiliye Dönemi'ndeki hitabet, daha çok bireysel ve kabile çıkarlarını öne çıkarmak için kullanılmıştır. Aynı zamanda kişilerin asaletlerini ve kabileden gelen şanlarını övmek amacıyla da sıkça kullanılan bir iletişim biçimiydi.

1.2. İslâm'ın Doğuşuyla Hutbenin Dönüşümü

İslâm'ın doğuşuyla birlikte hitabetin kullanım alanı ve içeriğinin önemli ölçüde değiştiği görülmektedir. İslâm döneminde hitabet, dinî öğretileri yansıtmak, toplumu bir araya getirmek ve insanları doğru yola yönlendirmek için bir araç olarak kullanılırken İslâm'ın ilk yıllarında daha çok bireysel düzeyde kalmış; ancak daha sonra insanlara vaaz vermek ve irşad etmek için kullanılmıştır. Özellikle cuma ve bayram namazları gibi dinî ibadetlerin bir parçası olarak okunan hutbeler, İslâm'ın öğretilerini

³ Mustafa Baktır, "Hutbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1998), 18/425-428.

vurgulamak ve toplumu bilinçlendirmek için kullanılan bir araç işlevi görmüştür. Bu dönemde hutbeler, dinin öğretileri, ahlaki değerler ve toplumsal sorumluluklar gibi dinî konuları vurgulanması suretiyle dinî bir amaç doğrultusunda kullanılan etkili bir iletişim aracı hâline gelmiştir.

1.3. Hutbenin İslâm Toplumundaki Yeni Rolü

Hutbe, İslâm toplumunda önemli bir rol oynamış ve bu rolü zaman içinde değiştirmiştir. İslâm toplumunda hutbeler, dinî öğretilerin yayılması, toplumsal bilincin oluşturulması ve insanların doğru yola yönlendirilmesi amacıyla kullanılmıştır. Cuma ve bayram namazları gibi dinî ibadetlerin bir parçası olarak verilen hutbeler, toplumun bir araya gelmesini ve İslâm'ın temel prensiplerinin anlatılmasını sağlamıştır. Asr-ı Saâdet ve Hulefâ-yı Râşidîn dönemi, Arap hitabetinin altın çağı olarak kabul edilir. Bu dönemde, hutbeleri irat eden büyük hatipler, İslâm'ın öğretilerini etkili bir şekilde iletmek için hitabeti kullanmışlardır. Zamanla siyasi nedenlerle de sıkça kullanılan hutbelerin İslâm tarihinde her zaman önemli bir yeri olmuştur. Günümüzde hutbeler hâlâ İslâm toplumunda önemli bir iletişim aracı olarak kullanılmaktadır. İslâm toplumları, cuma ve bayram namazlarında hutbelerle toplumu bilgilendirmeye ve dinî değerleri vurgulamaya devam etmektedirler. Hutbeler, İslâm'ın temel prensiplerini hatırlatmak ve toplumun bir araya gelmesini sağlamak için hâlâ etkili bir iletişim aracıdır.

1.4. Hz. Peygamber'in Hitabeti

Resûlullah, bi'setin başlangıcından beri hitabeti bir tebliğ metodu olarak kullanmıştır. Hutbenin, ibadetlerin bir parçası olması ise Medine Dönemi'ndedir. Resûlullah, Medine'ye geldikten hemen sonra cuma namazı kıldırıp hutbe irat etmiştir.⁴ Resûlullah, kasten üç cuma namazını terk eden kişinin kalbinin Allah tarafından mühürleneceğini belirtir.⁵ “Kuşku yok ki cumaya bu önemi kazandıran ve diğer namazlardan farklı bir konuma sahip kılan en esaslı unsur, hutbedir.”⁶ Bu durumda Resûlullah'ın Medine'ye hicretinden sonra düzenli olarak hutbe irat ettiğini söylemek mümkündür. 622 yılından itibaren vefatına kadar irat ettiği bu hutbelerde farklı konular hakkında bilgi vermiştir. Rivayetlerden Hz. Peygamber'in ibadetlerin rüknü olarak hutbe irat etmenin dışında, vahiy nâzil olduğunda, sahabenin bir soru

⁴ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî (ö. 218/833) İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, çev. thk. Mustafa es-Sekkâ ve arkadaşları (Kahire, 1955), 1/495,500.

⁵ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (Yezîd) (ö. 279/892) et-Tirmizî, *es-Sünen*, çev. thk. Ahmed Muhammed Şakir (Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.), “Salât”, 356.

⁶ Ahmet Önkâl, “İrşad Vasıtası Olarak Hutbe”, *I. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri* (1-5 Kasım 1993) 1 (1995), 145.

veya sorunu olduğunda, toplumsal olaylarda bir olumsuzluk gördüğünde müdahale amacıyla da konuşmalar yaptığı anlaşılmaktadır.

İmrân b. Husayn'dan gelen rivayet Resûlullah'ın sair zamanlarda da hutbe irat etmek için ayağa kalktığını göstermektedir. İmrân b. Husayn şöyle rivayet etmiştir, "Bize sadaka vererek soru sormamız emredildiğinde artık Resûlullah da ayağa kalkıp hutbe vermeye başladı."⁷ İmrân b. Husayn'ın bahsettiği sûre olan Mücâdele sûresinin Medine Dönemi'nin son yıllarında nâzil olduğu anlaşılmaktadır.⁸ İbn Abbâs, Mücâdele sûresinin on ikinci ayetinde verilen emir ile Allah'ın, Resûlullah'ın yükünü hafifletmek istediğini belirtmektedir.⁹ Bu rivayetlerden anlaşıldığına göre Resûlullah, sahabenin soru ve sorunlarına zaman zaman hutbelerinde yer vermiştir.

Ümmü Seleme'den gelen bir rivayet, Resûlullah'ın Cebrail ile görüşüp vahiy almasından sonra da hutbe irat ettiğini ve nâzil olan ayetleri hutbede sahabeye bildirdiğini göstermektedir.¹⁰ Hz. Âişe de "Resûlullah odaya girince yüzünden ona vahiy geldiğini anladım. Abdest aldı, hiç kimseyle konuşmadan odadan çıktı. Minbere oturdu, Allah'a hamd ü senâ getirdikten sonra şöyle dedi."¹¹ demiştir. Resûlullah bir gün ayağa kalkıp "Bana gelin!" diyerek insanları yanına çağırdı. İnsanlar yanına gelip oturdular ve Resûlullah "Alemlerin Rabbi'nin elçisi Cebrail, kalbime şöyle vahyetti."¹² diyerek nâzil olan ayeti nakletmiştir. Bu rivayetler bize, vahyedilen ayetlerin duyurulmasında da hutbe irat edildiğini göstermektedir.

Konuları değiştiği gibi hutbelerin uzunlukları da farklılık arz etmektedir. Resûlullah, "Namazının uzun, hutbesinin kısa olması bir kimsenin fakih olduğunun alâmetidir. Artık namazı uzatınız, hutbeyi de kısa okuyunuz." buyurmaktadır.¹³ Hadisteki ifadeden de anlaşıldığı gibi hitabetin uzatılmamasını tembihlemiştir. Bunun istisnası olarak kutsal mekânlarda ve

⁷ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855) Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999), 30/90.

⁸ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Mücâdele Sûresi", *DİA*, 2006, 31/440.

⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923) et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, çev. thk. Abdullah Abdülmuhsin b. et-Türkî (Kahire: Hicr, 2001), 29/249.

¹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî (ö. 256/870) el-Buhârî, *el-Câmi u's-Sahîh* (Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1987), "Menâkib", 22.

¹¹ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (ö. 354/965) İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, çev. thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993), 1/526.

¹² Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî (ö. 807/1405) el-Heysemî, *Meccau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid* (Beyrut: Dârül Fikr, 1412), 1/123.

¹³ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875) Müslim, *el-Câmi u's-Sahîh*, çev. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), "Cum'a", 47.

Veda Haccı'nda olduğu gibi önemli olaylar neticesinde irat edilen hutbelerin nispeten uzun olduğu görülmektedir.¹⁴

Resûlullah'ın hutbelerinin sunum şekli açısından da bazı ortak özellikleri bulunmaktadır. Cuma hutbelerini verirken ayakta durarak insanlara hitap eder, sonra bir müddet oturur, daha sonra kalkıp yeniden hutbeye devam ederdi.¹⁵ Cuma hutbelerini uzatmazdı. Nasihat olarak söyledikleri birkaç cümleden ibaretti.¹⁶

İnsanların anlayışlarına uygun olarak hitap ederdi. Resûlullah, "İnsanlara bildikleri ölçüler içinde söz söyleyiniz. Allah ve Resûlü'nün yalanlanmasını ister misiniz?"¹⁷ "Bir kavme, akıllarının kavrayamadığı bir söz söylersen o söz, onlardan bazıları için fitne olur." buyurmuştur.¹⁸ Aynı zamanda Resûlullah, hitaplarında her yaş ve kesimden insana hitap etmiştir. Bu nedenle sorulan sorulara muhataplarının idrakleri ve ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde farklı cevaplar vermiştir.¹⁹ Zikredilen bu rivayetler Resûlullah'ın ortamdaki insanların seviyelerini göz önünde bulundurarak hitap ettiğini göstermektedir. Bu noktada çevre, hitabın çerçevesini belirleyici önemli bir unsurdur.

Medine Dönemi'nde cuma ve bayram günlerinde düzenli olarak hutbe irat eden Resûlullah'ın, bu günlerin dışında da vahiy geldiği veya ihtiyaç hâsıl olduğu zamanlarda hutbe irat ettiği anlaşılmaktadır.

2. Hz. Peygamber'in İlk Hutbesi: "Yakın Akrabamı Uyar" Ayetinden Sonra İrat Edilen Hutbe

İlk tebliğ döneminin başlangıcı olarak, Hz. Peygamber'e Alak sûresinin ilk beş ayetinin nâzil olduğu zamana işaret edilir. Bu sürecin Müddessir sûresinin ilk ayetlerinin inmesine kadar devam ettiği kabul edilir. İslâm tarihçileri, bu dönemi "fetretü'l-vahiy" olarak adlandırır ve Alak sûresinin inmesinin ardından en az on iki günden üç seneye kadar bir süre boyunca vahyin kesildiğine dair çeşitli rivayetlere yer verirler.²⁰ Bu kesilme, Hz.

¹⁴ Nesim Sönmez, *Karşılaştırmalı Hitabet - Cahiliye Dönemi ile İslamın İlk Dönemi-* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018), 329-330.

¹⁵ el-Buhârî, *el-Câmi u's-Sahîh*, "Cum'a", 25.

¹⁶ Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889) Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, çev. thk. Muhammed Nâsırüddin el-Elbânî (Riyad: Mektebetü'l-Maârif, ts.), "Cum'a", 13.

¹⁷ el-Buhârî, *el-Câmi u's-Sahîh*, "İlim", 49.

¹⁸ Müslim, *el-Câmi u's-Sahîh*, "Mukaddime", 3.; Müslim, *el-Câmi u's-Sahîh*, "Mukaddime", 3.

¹⁹ Abdullah Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed* (İstanbul: Esra Yayınları, 1994), 130.

²⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî (ö. 151/768) İbn İshâk, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, çev. thk. Ahmed Ferid el-Mezidî (Beirut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004), 115; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/156.

Peygamber'in ilk vahyin etkilerini anlaması ve içselleştirmesi için bir hazırlık dönemi olarak yorumlanır. Hz. Peygamber'in bu dönemde yaşadığı kaygı ve endişeyi eşi Hz. Hatice ile paylaştığını rivayetlere dayanarak görmek mümkündür.²¹

Daha sonraki dönemde, Müddessir sûresinin ilk ayetlerinin inmesiyle birlikte Hz. Muhammed'e peygamberlik görevi verilir ve açık tebliğ dönemi başlar. Bu dönemde, Hz. Peygamber, sadece güvendiği kişilere gizli bir şekilde vahyi tebliğ etmeye başlar. İslâm tarihinde bu dönem, "ferdî davet" olarak adlandırılır. Bu süreç, yaklaşık üç yıl sürer ve Hz. Peygamber'in güvendiği kişilere vahyi iletme için özel bir yöntem olarak görülür.²²

İslâm tarihçileri, açık tebliğin başlangıcını "Yakın akrabaları uyar." (Şuarâ 26/214) ve "Şimdi sen her ne ile emrolunuyorsan onu açıkça söyle ve müşriklere aldırma." (Hicr 15/94) ayetlerinin inmesi olarak kabul ederler. Bu ayetlerin inmesiyle birlikte Hz. Muhammed, halka açık bir şekilde İslâm'ı tebliğ etmeye başlar.²³ Bu dönemde Tebbet sûresinin de inmesiyle Ebû Leheb'in tavrı üzerine vahiy indirildiği kabul edilir. Ancak Tebbet sûresinin inmesinin nedeni hakkında farklı görüşler bulunmaktadır.²⁴

Tebbet sûresinin nüzûl zamanı hakkında yapılan araştırmalar, bu sûrenin Mekke müşriklerinin İslâm'ı kabul etmeyeceklerinin anlaşıldığı bir dönemde indiğini göstermektedir. Bu süreç, Hz. Peygamber'in amcası olan Ebû Leheb'in İslâm'a karşı tavrının vurgulanmasıyla karakterize edilir.²⁵

İlk tebliğ dönemi içinde, Hz. Peygamber'in akrabalarını davet etme olayı, rivayetlerde farklı bir zaman dilimine işaret etse de genel olarak bu

²¹ Faruk Vural, "Sebepleri ve Sonuçları Bakımından Fetret-i Vahiy Meselesi Üzerine Bir İnceleme", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/8 (2015), 95.

²² M.Kâmil Yaşaroğlu, "Müddessir Sûresi", *DİA*, 2006, 31/463-464; İsmail Yiğit- Raşit Küçük, Hz. Muhammed (s.a.s) *Siyer-i Nebi* (İstanbul: Kayihan, 2006), 90-91.

²³ Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî (ö. 468/1076) el-Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kurâni'l-Mecîd*, çev. thk. Ahmed Abdulmarsud (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 468; et-Taberî, *Tefsîrü't-Taberî*, 29/715; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505) es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Mesûr*, çev. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki (Kahire: Dâru Hicr, 2003), 735; Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tunusiyye li'n-Neşr, 1984), 30/599-600; Muhammed İzzet b. Abdilhâdî b. Dervîş (1888-1984) Derveze, *et-Tefsîrü'l-Hadîs*, çev. Mustafa Altinkaya Vahdettin İnce (İstanbul: Ekin, 1997), 1/495; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî (ö. 774/1373) İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurâni'l-Azîm*, çev. thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd. (Kahire: Müessesetü Kurtuba, 2000), 375.

²⁴ et-Taberî, *Tefsîrü't-Taberî*, 29/408-409; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/200; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 30/599; Derveze, *et-Tefsîrü'l-Hadîs*, 1/117.

²⁵ Bayram Ayhan, "Tebbet Sûresinin Kronolojik Tertipteki Yerine Dair Farklı Bir Görüşün Tahlihi", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (20 Temmuz 2016), 102.

dönemin bir parçası olarak kabul edilir. Bu davetin sonuncusu, Hz. Peygamber'in akrabalarını dine davet ettiği an olarak görülür. Bu olayın tarihi konusunda kesin bilgilere ulaşılamamıştır. Şuarâ sûresinin 214. ayeti, Resûlullah'ın tebliğ görevine başladığı ayettir. Bu ayet, tebliğe nereden başlanması gerektiğini belirtir ve şöyle der, "En yakın akrabaları uyar."

Rivayetlere göre, bu ayetin nâzil olmasının ardından Resûlullah akrabalarına tebliğ görevine başlamıştır. Ancak bu olayın detaylarına dair rivayetler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Rivayet bize dört farklı rivayetin farklı tarihleri yoluyla gelmiştir. Konunun daha kolay anlaşılmasına yardım edeceğini düşündüğümüz için rivayetlerde yer alan konuları rivayetine göre maddeler halinde tasnif ettikten sonra rivayet içinde gördüğümüz sorunları ele alarak incelemeye tabi tuttuk.

2.1. İlk Hitabın Rivayetleri

Resûlullah'ın Kureyşlilere yaptığı bu ilk hitap farklı varyantlarla birçok kaynaktan yer almaktadır. İbn Abbâs, Ebû Hureyre, Hz. Âişe, Züheyr b. Amr tarihleriyle gelen rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetin yer aldığı en eski eser İbn İshâk'ın (ö. 151/768) *es-Sîretü'n-Nebeviyye* isimli eseridir. Aynı zamanda İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *Tabakât*, İbn Ebû Şeybe'nin (ö. 235/849) *Musannef*, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*, İbn Habîb'in (ö. 245/860) *el-Münnemmak fî Ahbâri Kureyş*, Dârimî'nin (ö. 255/869) *Sünen*, Buhârî'nin (ö. 256/870) *Sahîh*, Müslim'in (ö. 261/875) *Sahîh*, Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Sünen*, Nesâî'nin (ö. 303/915) *Sünen* ve Taberânî'nin (ö. 360/971) *Müsnedü's-Şâmiyyîn* isimli eserlerde konumuzla ilgili birçok rivayet yer almaktadır.

2.1.1. İbn Abbâs Rivayeti

İbn Abbâs rivayeti Ebû Sâlih, İkrime ve Saîd b. Cübeyr tarihleriyle bize ulaşmaktadır. Saîd b. Cübeyr rivayeti ise ilk olarak Mücâhid ve Amr b. Mürre tarafından nakledilmiştir. Mücâhid rivayeti tek tarikle bize ulaşırken Amr b. Mürre'den sonraki râvi olan el-A'meş'ten farklı tarihlerle bize ulaşmıştır. İbn Abbâs rivayetinin yer aldığı eserler; İbn Sa'd'ın *Tabakât*,²⁶ Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*,²⁷ İbn Habîb'i *Kitabü'l-Münnemmak*,²⁸ Buhârî'nin *Sahîh*,²⁹ Müslim'in

²⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/200. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/74.

²⁷ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855) Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1999), 17.

²⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî (ö. 245/860) İbn Habîb, *el-Münnemmak fî Ahbâri Kureyş*, çev. tsh. Hurşid Ahmed Faruk (Beirut: Âlemü'l-Kütüb, 1985), 218.

²⁹ el-Buhârî, *el-Câmi u's-Sahîh*, "Tefsir/Şuarâ", 260; "Menâkib", 12; "Tefsir/Mesed", 467; "Tefsir/Sebe", 286; "Tefsir/Mesed", 466.

Sahîh,³⁰ Tirmizî'nin (ö. 279/ 892) *Sünen*³¹ ve Nesâî'nin (ö. 303/915) *Sünen*³² isimli eserleridir. Rivayetin kaydedildiği en eski eser İbn Sa'd'ın *Tabakât* isimli eseridir.

İbn Sa'd'ın eserinde geçen rivayete göre, “En yakın akrabayı uyar.’ ayeti nâzil olduğu zaman Resûlullah Merve Tepesi’ne çıktı ve sırasıyla Fihri, Lüey b. Gâlib, Ka’b b. Lüey, Mürre b. Ka’b, Kilâb b. Mürre, Kusay ve Abdümenâf’ın çocuklarına çağrıda bulundu. Rivayetten Hz. Peygamber’in çağrısı neticesinde kabile mensuplarının sırasıyla Merve tepesinde Hz. Peygamber’in bulunduğu alana gelip gittikleri anlaşılmaktadır. Son olarak çağrılan grubun içinde Ebû Leheb’de bulunmaktadır. Ebû Leheb Hz. Peygamber’e hitaben, ‘İşte bunlar Abdümenâf’ın çocukları! Söyle!’ dedi. Resûlullah, ‘Allah bana yakın akrabalarımı uyarmamı emretti. Kureyş’ten bana en yakın olanlar sizlersiniz. Sizler ‘Lâ ilâhe illallah’ demediğiniz müddetçe Allah’ın katında ne dünyada ne de ahirette sizin için herhangi bir şefaatte ve yardımda bulunamam. ‘Lâ ilâhe illallah’ deyip iman ederseniz Allah katında bunun için size şahit olurum. Araplar bu ‘Kelime-i Tevhid’ ile sizin dininize girer. Acemler size boyun eğer.’ dedi. Bu esnada Ebû Leheb, ‘Yazıklar olsun, bizi buraya bunun için mi çağırdın?’ diyerek Hz. Peygamber’i azarladı. Bunun üzerine ‘Ebû Leheb’in elleri kurusun...’ ayeti nâzil oldu.”³³

2.1.2. Ebû Hureyre Rivayeti

Ebû Hureyre’den gelen rivayetler Saîd el-Makbûrî, Musa b. Talha, el-A’rec, Saîd b. Müseyyeb ve Ebû Seleme b. Abdurrahman tarikleriyle bize ulaşmıştır. Rivayet İbn İshâk’ın *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*,³⁴ Dârimî’nin *Sünen*,³⁵ Buhârî’nin *Sahîh*,³⁶ Müslim’in *Sahîh*,³⁷ Tirmizî’nin *Sünen*³⁸ ve Nesâî’nin *Sünen*³⁹ isimli eserlerinde geçmektedir.

³⁰ Müslim, *el-Câmi u’s-Sahîh*, “İmân”, 89.

³¹ et-Tirmizî, *es-Sünen*, “Tefsir/Şuarâ”, 90.

³² Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî (ö. 303/915) en-Nesâî, *es-Sünen* (Riyad: Mektebetü’l-Maârif, ts.), “Salâtü’l-İdeyn”, 16.

³³ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 2/74.

³⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1999, 14/128; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1999, 16/423; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1999, 14/341.

³⁵ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. el-Fazl (ö. 255/869) ed-Dârimî, *es-Sünen*, çev. Hâlid es-Sebî’ Alemi thk.: Fevvâz Ahmed Zemerli (Beyrut: Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, 1987), “Rikâk”, 23.

³⁶ el-Buhârî, *el-Câmi u’s-Sahîh*, “Menâkıb”, 12; “Vesâyâ”, 10; “Tefsir/Şuarâ”, 260.

³⁷ Müslim, *el-Câmi u’s-Sahîh*, “İmân”, 89.

³⁸ et-Tirmizî, *es-Sünen*, “Tefsir/Şuarâ”, 27.

³⁹ en-Nesâî, *es-Sünen*, “Vesâyâ”, 6.

Rivayetin yer aldığı en eski kaynak İbn İshâk'ın *es-Sîretü'n-Nebeviyye* isimli eseridir.

“Resûlullah, ‘Ey Abdülmuttaliboğulları, Muhammed’in kızı Fâtıma, Resûlullah’ın halası Safiyye! Canlarınızı cehennem azabından kurtarmak için Allah’tan satın alın. Allah’ın sizin hakkınızda vereceği hükme mâni olamam. Sahip olduğum maldan istediğiniz kadar talep edin; fakat şunu bilin ki, mahşer günü ilk toplanacak olanlar Allah’tan korkan vefakârlardır. Akrabalarım olmanız münasebetiyle kıyamet günü boyunlarınızda dünya malıyla gelirsiniz, sizden yüz çeviririm. Buna karşılık siz ‘Ey Muhammed!’ diye bana seslenip yardım istersiniz. Ben ise şu an yaptığım gibi yüzümü sizden başka yöne çeviririm. [Bu olayı anlatırken Resûlullah yüzünü onlardan sağa sola çeviriyordu.]’ dedi.”⁴⁰

2.1.3. Hz. Âişe Rivayeti

Hız. Âişe’den gelen rivayetler Vekî’, Ebû Muâviye, Muhammed b. Abdurrahman et-Tufâvî ve Yûnus b. Bûkeyr tarikleriyle bize ulaşmıştır. Hız. Âişe rivayetin geçtiği eserler, Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*⁴¹ Müslim’in *Sahîh*, Tirmizî’nin *Sünen*,⁴² ve Nesâî’nin *Sünen* isimli eserleridir.⁴³ Rivayetin geçtiği en eski eser Ahmed b. Hanbel’in *Müsned* isimli eseridir.

“Şuarâ sûresinin 214. ayeti nâzil olduğu zaman Hız. Peygamber ayağa kalktı, ‘Ey Muhammed kızı Fâtıma! Ey Abdülmuttalib’in kızı Safiyye! Ey Abdülmuttaliboğulları! Benim hakkım olan bir şeyi istemenizde sıkıntı yok. Ama Allah’a ait olan bir şeyi isterseniz, size yardım etmeye gücüm yetmez.’ dedi.”⁴⁴

2.1.4. Züheyr b. Amr Rivayeti

Züheyr b. Amr rivayeti Süleyman et-Teymî’ye kadar tek tarikle devam etmiş, daha sonra üç farklı tarike ayrılmıştır. Züheyr b. Amr rivayeti İbn Ebû Şeybe’nin *Musannef*, Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*,⁴⁵ Müslim’in *Sahîh*⁴⁶ isimli eserlerinde yer almaktadır. Rivayetin bulunduğu en eski kaynak İbn Ebû Şeybe’nin *Musannef* isimli eseridir.

⁴⁰ İbn İshâk, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 190.

⁴¹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855) Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1999), 41/492; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1999, 42/346.

⁴² et-Tirmizî, *es-Sünen*, “Zühd”, 7; et-Tirmizî, *es-Sünen*, “Tefsir/Şuarâ”, 27.

⁴³ en-Nesâî, *es-Sünen*, “Vesâyâ”, 6.

⁴⁴ en-Nesâî, *es-Sünen*, “Vesâyâ”, 6.

⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1999, 25/255; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1999, 34/209.

⁴⁶ Müslim, *el-Câmi u’s-Sahîh*, “İmân”, 89.

“Şuarâ sûresinin 214. ayeti nâzil olduğu zaman Resûlullah, dağın tepesinde yüksek bir taşa çıkıp Mekkelilere yüksek ve gür bir ses ile seslenerek, 'Ey Abdümenâfoğulları! Muhakkak sizin için bir uyarıcıyım. Ey Mekkeliler! Benimle sizin durumunuz nasıldır bilir misiniz? Düşmanın yaklaştığını görüp ailesinin zarar görmemesi için koşarak onlara haber vermeye giden kişinin durumu gibidir.' dedi.”⁴⁷

2.2. Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Rivayetlerden de anlaşıldığı üzere metinlerde birçok farklılık ve detay bilgi yer almaktadır. İlk olarak, olayın geçtiği mekânla ilgili farklı bilgiler vardır. Kaynaklarda bu hitabın Bathâ'da,⁴⁸ Merve Tepesi'nde,⁴⁹ Safâ Tepesi'nde,⁵⁰ bir dağın tepesinde⁵¹ gerçekleştiği konusunda farklı bilgiler bulunmaktadır. Çoğu kaynağa göre ise Safâ Tepesi, olayın geçtiği yer olarak kabul edilir.

İkinci bir önemli nokta, hitap edilen kişilerin kim olduğudur. İbn Abbâs'ın rivayetlerine göre, Resûlullah farklı Kureyş kabileleriyle temasa geçmiş gibidir. Ebû Hureyre ve Hz. Âişe'nin rivayetlerinde ise özel isimler zikredilir; örneğin, Hz. Fâtıma ve Hz. Safiyye. Bu durum, hitap edilen kişilerin kimler olduğunu netleştirirken aynı zamanda farklılıkları da ortaya koyar. Ancak, Hz. Fâtıma'nın bu hitaba dahil edilmesi, tarihi bilgilerle çelişmektedir. O dönemde Hz. Fâtıma'nın yaşı oldukça küçüktü ve bu nedenle bu hitabın gerçekçi bir şekilde ona yapılması şüpheli görünmektedir. Tarih kaynaklarına göre, “Hz. Fâtıma (ö. 11) bi'setten yaklaşık bir yıl önce (m. 609), İbn Sa'd ile bir kısım tarihçilere göre ise Kureyş'in Kâbe'yi yeniden inşası sırasında (m. 605) Mekke'de doğmuştur.”⁵² Olayın geçtiği tarihi, takribi olarak bi'setin 3. veya 4. yılında olduğunu kabul edersek ki bu tarih, ayetin o tarihlerde nâzil olduktan sonra açık tebliğin başladığının kabul edildiğiyle ilgili rivayetlerle örtüşmektedir.⁵³ Bu durumda olayın geçtiği zamanda Hz. Fâtıma m. 609 yılında doğduğu kabul edildiğinde yaklaşık 4 veya 5 yaşındadır. Ayrıca, Hz. Peygamber'in diğer kızları, Hz. Zeynep, Hz. Rukayye ve Hz. Ümmü Gülsüm, Hz. Fâtıma'dan daha büyüklerdi ve onların neden hitaba söz konusu

⁴⁷ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfi (ö. 235/849) İbn Ebû Şeybe, *Müsnedü İbn Ebi Şeybe*, çev. thk. Adil b. Yusuf el-Gazavi, Ahmed Ferid el-Mezîdî (Riyad: Dârü'l-Vatan, 1997), 2/372.

⁴⁸ el-Buhârî, *el-Câmi u's-Sahîh*, “Tefsir/Mesed”, 467.

⁴⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/74.

⁵⁰ İbn Abbâs'tan gelen bütün rivayetlerde, Hz. Âişe'den gelen bazı rivayetlerde konuşma Safâ Tepesi'nde geçmektedir.

⁵¹ Züheyr b. Amr rivayetlerinde hitabın yapıldığı yer dağ olarak geçmektedir.

⁵² M. Yaşar Kandemir, “Fâtıma”, *DİA* (İstanbul, 1995), 12/219.

⁵³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/200; İbn İshâk, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 46.

edilmediği de müphemdir. Hitapta ismi geçen diğer kişi ise Safiyye bt. Abdülmuttalib'dir. Hz. Peygamber'in halası Safiyye'nin ise Mekke döneminde Müslüman olduğu bilinmesine rağmen tam tarih bilinmemektedir. Safiyye bt. Abdülmuttalib'e hitap anlamlı görünmekle birlikte neden onun seçildiği de belirsizdir.

Son olarak ismi geçen diğer kişi ise Hz. Peygamber'in amcası Abbâs'tır. Hz. Peygamberle aralarında çok az yaş farkı bulunan amcası Hz. Abbas'ın ne zaman Müslüman olduğu ile ilgili olarak iki farklı kabul bulunmaktadır. Birinci görüşe göre Resûlullah'ın davete başlamasından sonra Müslüman olmuş; fakat bunu açıklamamıştır. İkinci görüşe göre ise en erken Bedir Savaşı'ndan sonra, en geç Mekke'nin fethinde Müslüman olmuştur.⁵⁴ Hz. Peygamber'in akrabalarıyla yaptığı toplantının anlatıldığı rivayette Hz. Abbâs ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Hz. Abbâs'ın isminin zikredilme nedeni de belirsiz görünmektedir.

Halebî'ye göre bu rivayetlerde Fâtıma, Safiyye gibi isimlerin yer alması hatadır. Hz. Peygamber'in oradaki hitabından maksadın İslâm'a girerek ateşten sakındırmaktır. Hz. Peygamber'in çocukları kâfir olmadığından burada isimlerinin anılmasının yanlış olduğunu belirtmektedir.⁵⁵ Belâzürî'de geçtiğine göre de burada insanlara isimleriyle hitap ederek bir uyarıma söz konusu değildir. Ayrıca bu uyarıda neden bu isimlerin seçildiği de net değildir.⁵⁶

Ebû Hureyre'nin rivayetinde yer alan isimlerin Safâ Tepesi'ndeki hitapla ilişkili olduğu konusu şüpheli görünmektedir. İbn Hacer ve Mübârekfûrî'ye göre, Ebû Hureyre ile İbn Abbâs'ın rivayeti karşılaştırıldığında, bu hitabın iki farklı zaman diliminde gerçekleşmiştir.

İbn Hacer, İbn Abbâs rivayetine göre olayın Mekke'de Safâ Tepesi'nde meydana geldiğini ileri sürer. Hz. Peygamber, kabile üyelerine hitap edip onları uyarmıştır. Öte yandan, Ebû Hureyre'nin rivayetinde, Hz. Peygamber'in Hâşimoğullarına Medine döneminde hitap ettiğini iddia eder. İbn Hacer, bu iki rivayetin aynı olayı farklı zaman dilimlerinde anlattığı sonucuna ulaşır. İbn Hacer, "Heysemî'nin Hz. Peygamber'in eşlerini muhatap alan hitabını aynı yerde zikretmesiyle bu iki hitabın aynı zamanda yapıldığı izlenimi verdiğini söyler. Rivayette yer alan ve ayetin ikinci kısmı gibi algılanan "ihlasa erdirilenler topluluğu" ifadesinin de Hâşimoğulları ve

⁵⁴ DİA, "Abbas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1988, I/16.

⁵⁵ Ebü'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed el-Halebî (ö. 1044/1635) el-Halebîes-Sîretü'l-Halebiyye (Beyrut: Dârü'l-Ma'ârif, 1400), 459.

⁵⁶ Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî (ö. 279/892-93) Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, çev. thk. Muhammed Hamidullah (Kahire: Dârü'l-Ma'rife, 1959), 1/54.

kadınlarına hitap olduğunu belirtir.⁵⁷ Ebû Hureyre rivayetinde ise Hz. Peygamber'in aile fertlerine yani Hâşimoğullarının erkeklerine ve kadınlarına olan hitabı ise Medine döneminde vukû bulmuştur. Bu ikinci kısım Ebû Üsâme'nin el-A'meş'ten gelen tarikinde ise ziyade olarak zikredilmiştir ve Taberî'de bulunmaktadır. Kurtubî de rivayetin ikinci kısmının daha önce okunduğunu fakat sonra nesh edildiğini" söylemektedir.⁵⁸ Kurtubî ile aynı görüşü paylaşan Nevevî de ayetin ikinci kısmının daha önce Kur'an'da okunduğunu fakat daha sonra unutulduğunu söylemiştir.⁵⁹ Taberânî'de bulunan bir rivayet de İbn Hacer'in bu konudaki görüşünü desteklediği gibi konuya netlik kazandırmaktadır. Rivayete göre, "Resûlullah, mescidde oturan bir adamı Hâşimoğullarını evde toplaması için gönderdi. Onlar toplandılar. Resûlullah ayağa kalktı, eve girdi. Onlarla oturdu ve kapıyı aç, dedi. Daha sonra 'İçinizde yabancı var mı?' diye sordu. Onlar 'Hayır, sadece kardeşimizin çocukları var.' dediler. Eş'âr kabilesinden bir adam vardı. Resûlullah, 'Kardeşlerinizin çocukları sizdendir.' dedi. 'Ey Hâşimoğulları! Allah beni genel olarak yaratılmışlara, özel olarak da size gönderdi ve bana en yakın akrabamı inzâr etmemi emretti. Bana dikkat edin. Kıyamet günü ümmetim ahiret yurdunun mülkünü paylaşmış olarak gelmeyecek. Bana yakınlığınızı göstererek omuzlarınızda dünyayı taşıyor olarak geleceksiniz. Bütün ümmetim içerisinde benim velisi olacağım kişiler muttakilerdir. İcabet etmeniz gereken bir davet vardır. Bu davete aranızda icabet ediniz.' Hz. Peygamber elini kaldırdı. Orada bulunanlar da icabeten ellerini kaldırdılar. Bu icabet bitince Hz. Peygamber oradaki birine, 'Neyi istedin ne dua ettin?' diye sordu. Ondaki sonrakine de sordu. Bu arada Ebü'd-Derdâ da bu mecliste hazır bulunuyordu. Resûlullah onu elini kaldırmış olarak görünce ona yöneldi. Bir isteğinin olduğunu fark edince ona da sordu. Resûlullah, 'Allah'tan ne istersin ya Uveymir?' dedi. Uveymir dedi ki, 'Allah'ım senden ilk olarak Firdevs cennetini isterim, fazladan Adn cennetini senden sağlık afiyetle hayır ve rahmetle isterim.' dedi. O arada uzattığını düşünürken Hz. Peygamber bir veya iki kere eliyle işaret etti, 'İstediyine ulaştın ey Uveymir.' dedi."⁶⁰

⁵⁷ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449) İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Mârifet, 1379), 8/510-511.

⁵⁸ Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezi*, çev. nşr. Abdurrahman Muhammed Osman (Beyrut: Darü'l-Fikr, 1934), 493-494; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 8/510-511.

⁵⁹ Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri en-Nevevî (ö. 676/1277) en-Nevevî, *el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1972), 81.

⁶⁰ Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360/971) et-Taberânî, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, çev. thk. Hamdi Abdülmecid Selefî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984), 2/66.

Ancak, İbn Hacer'in bu teoriye dayandırdığı rivayetlerde bazı tutarsızlıklar vardır. Örneğin, Medine döneminde Hz. Peygamber'in Hâşimoğullarına tekrar uyarıda bulunma ihtiyacı duyması mantıksal olarak anlaşılabilir. Ayrıca, bahsi geçen rivayetlerde adı geçen Eş'âr kabilesinden bir kişinin ve Ebü'd-Derdâ'nın yer alması, olayın Mekke'de gerçekleştiği iddiasını sorgulatır. Bu nedenle, bu rivayetin doğruluğu tartışmalıdır. Burada Resûlullah'ın akrabalarına bir uyarısı söz konusudur; fakat olayın geçtiği yerin Safâ Tepesi olmadığı anlaşılmaktadır. Rifâa b. Râfi' tarafından nakledilen bir rivayette ise Resûlullah'ın akrabalarını toplaması için görevlendirdiği kişi Hz. Ömer'dir. Bu çağrının yapılmasıyla Ensâr, Muhacir için vahyin geldiğini konuşmaktadırlar. Abdurrahman b. Cübeyr rivayetine içerik olarak benzeyen ve Resûlullah'ın akrabalarına "Kıyamet gününde kendisine veli olanların müttakiler olduğunu" belirten rivayette aktarılan olayın aynı olma ihtimali bulunmaktadır ve rivayetler olayın Medine'de gerçekleşmiş olduğuna dair ipuçları barındırmaktadır. El-'Addâ b. Amr'dan Veda Haccı ile ilgili nakledilen bir rivayette, "Ey Kureyş topluluğu! Ahirete dünyayı boyunlarınızda taşıyarak geldiğinizde Allah'a karşı size bir faydam olmaz." ifadelerini Resûlullah'ın Veda Haccı'nda irat ettiği bir hutbede söylediği nakledilmektedir.⁶¹ Fakat bu ifade diğer Veda hutbelerinde geçmediği için orada irat edilen hutbeye aidiyeti de zayıf görünmektedir.⁶² Açıklanan nedenlerden dolayı bu ifadelerin Safâ Tepesi'nde irat edilen hutbede yer alma ihtimali zayıf görünmektedir. Zira bu hutbenin irat edilmesinin nedeni Resûlullah'a yapılan "En yakın akrabanı uyar." hitabıdır. Doğal olarak da bu hitabın konusunu o zamana kadar iman etmemiş olanların dine davet edilmesidir. Zikredilen rivayetlerde iman etmiş olan kişilere uyarı söz konusudur.

Bu durumda, Hz. Peygamber'in ailesine yönelik uyarı muhtemelen Mekke'de ve peygamberliğin ilk yıllarında gerçekleşmiştir. Ayrıca, bahsedilen mescidin Kâbe olma olasılığı da göz önüne alınmalıdır. Ancak, Taberânî'de bulunan bu rivayet, diğer kaynaklarda yer almadığı için kesin bir sonuca ulaşmak zordur.

Konuyla ilgili başka bir rivayet, İbn İshâk ve Taberî'nin eserlerinde bulunmaktadır. Bu rivayete göre, Şuarâ sûresi 214. ayetinin nâzil olmasının

⁶¹ Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360/971) et-Taberânî, *el-Mu'temü'l-Kebîr*, çev. nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, 1984), 18/12.

⁶² Fidan Orhan, *İlk Dönem Hadis ve İslam Tarihi Kaynaklarında Veda Hutbeleriyle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2018), 297.

ardından Hz. Ali, Hâşimoğullarını evinde toplamış ve onlara bir yemek daveti düzenlemiştir.⁶³ İlki Ebû Leheb'in müdahalesi nedeniyle başarısız olan bu davetin ikincisinde Resûlullah, yakın akrabalarını İslâm'a davet etmiştir. Ancak bu rivayetler, Ebû Hureyre rivayetiyle Resûlullah'ın evinde akrabalarını toplaması dışında ortak bir özellik taşımamaktadır.

İbn Sa'd ve Belâzürî'nin kaynaklarında yer alan başka bir rivayet, bu konudaki karışıklığın açıklığa kavuşması açısından önemlidir. İbn Sa'd tarafından iki farklı kaynakla aktarılan bu rivayete göre, Hz. Peygamber hastalığı döneminde Hz. Ebû Bekir'i namaz kıldırmakla görevlendirmiştir. Ancak Resûlullah, namazın başında odasından dışarı çıkar. Hz. Ebû Bekir, namazın devam etmesi gerekip gerekmediğini anlamaya çalışırken Resûlullah geri döner. Namazın ardından Resûlullah, namazgâhında oturup insanları uyarıcı nitelik taşıyan şu konuşmayı yapar. "Yüksek sesle, 'Vallahi ben Allah'ın kitabında helal kıldığını helal, haram kıldığını da haram kıldım.' dedi. Sonra, 'Ey Muhammed'in kızı Fâtıma! Ey Peygamber'in halası Safiyye! Allah'a ibadet edin. Ben size Allah'a karşı fayda sağlayamam.' dedi. Konuşması bitince yerinden kalktı. Gün yarılanmadan ruhunu teslim etti."⁶⁴ Rivayete göre bu olay Hz. Peygamber'in vefat ettiği gün gerçekleşmiştir.

Bu rivayet, iki açıdan önemlidir. İlk olarak, Resûlullah'ın son hitabında ismi geçen kişilerin Hz. Peygamber'in yakın akrabaları olması ve bu hitabın Medine döneminde gerçekleşmiş olabileceği anlamını taşıması bakımından önemlidir. Bu hem hitabın konusu hem de muhatapları açısından anlamlıdır. İlk hitap müşriklere yapılmış bir davettir. İkinci hitap Müslümanlara yönelik bir uyarı içermektedir. Resûlullah'ın vefatından önce yaptığı hitap esnasında Resûlullah'ın kızlarından sadece Hz. Fâtıma hayattadır. Bu durumda da yalnız Hz. Fâtıma'nın isminin zikredilmesinin nedeni açıklığa kavuşmaktadır. Hz. Safiyye'nin ve Hz. Abbâs'ın isimlerinin zikredilmesi de yakın akrabalıkları ve orada olma ihtimallerinin yüksek olmasından dolayı makul görünmektedir. Resûlullah'ın son hitabında insanları fitneye karşı uarması, en yakın akrabası dahi olsa nihayetinde herkesin kendi yaptığından mesul olduğunu hatırlatarak uyarıda bulunması hem tarihi gerçeklerle hem de dinin özünü örtüşmektedir. İkinci olarak, bu rivayetin, Ebû Hureyre ve Hz. Âişe'nin rivayetlerinde geçen, "Allah'a karşı sana hiçbir şeye faydam olmaz." ifadesini içermesi dikkat çekicidir. Ancak, bu ifadenin, farklı rivayetler arasında benzerlikler taşıması ve farklı zamanlarda gerçekleşen

⁶³ İbn İshâk, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 47; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923) et-Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987), 1/543-544.

⁶⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/256; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 1/242.

olaylarla ilişkilendirilmesi, bu iki rivayetin karıştığı ihtimalini doğrulayabilir. Ayrıca, Hz. Âişe'den gelen rivayetlerde sadece konuşmanın baş kısmının yer alması, bu iki rivayetin benzerliklerini açıklaması açısından önemlidir.

Sonuç olarak, farklı zamanlarda gerçekleşen olaylarla ilgili rivayetlerin benzer ifadeler içermesi ve karışmış olma ihtimali, dikkate alınmalıdır. Bu benzerlikler, Safâ Tepesi'nde verilen hutbeyle ilgili diğer rivayetlerde bu ifadelerin yer almamasıyla da desteklenmektedir.

İbn Abbâs ve Zühreir b. Amr'ın rivayetlerinde, daha önce ele alınan metinlerden farklılıklar ortaya çıkar. İbn Abbâs'ın rivayetlerinin tamamında "Şiddetli bir azaptan önce sizin için uyarıcıyım." ifadesi, Resûlullah'ın sorduğu sorunun ardından yer alır ve temel hitap kısmını oluşturur. Ancak Zühreir b. Amr'ın rivayetinde, bu ifade hitabın başında geçer.⁶⁵ Ebû Hureyre ve Hz. Âişe'nin metinlerinde bu ifade yer almaz. İbn Abbâs'ın rivayetlerinde bulunan bölüm, Mekke'deki müşriklerin Resûlullah hakkındaki iddialarına yanıt olarak Sebe' sûresinin 46. ayetinin öznesi değiştirilmiş şeklidir. Sebe' sûresinin Mekke döneminin ikinci yarısında indiği varsayıldığı için, Safâ Tepesi'nde gerçekleşen hitaptan sonra inmiş olması muhtemeldir. Diğer hutbe metinlerinde bu bölümün yer almaması ve ayetle benzerliği, bu bölümün sonradan hutbeye eklenmiş olabileceğini düşündürmektedir.

İbn Sa'd tarafından tahrîc edilen İbn Abbâs rivayetlerinde yer alan "Bununla Araplar sizin dininize girer, Acemler size itaat eder."⁶⁶ ifadesi de diğer rivayetlerde bulunmaz. Bu ifade, Resûlullah'ın kabileleri İslâm'a davet ettiği başka rivayetlerle çelişmektedir. Tebliğ sürecinde bu konuda Resulullah'ın tavrını ortaya koyması açısından önemli olan bir rivayette olay şu şekilde aktarılmaktadır: "Resûlullah kabilelere yönelik tebliğ faaliyetine devam ederken Benî Âmir b. Sa'saa'nın yanına gitti ve onları İslâm'a davet etti. Resûlullah'ı dinleyenlerden birisi ona destek vermeleri ve galip gelmeleri durumunda iktidarın kendilerine verilip verilmeyeceğini sordu. Resûlullah iktidarın Allah'ın elinde olduğunu, dilediğine vereceğini söyledi. Bunun üzerine, 'Biz Arapların hedefi olacağımız hâlde başkaları iktidarın sahibi olacak.' diyerek daveti reddettiler."⁶⁷

⁶⁵ "Yakın akrabaları uyar" ayeti nâzil olduğu zaman Hz. Peygamber, dağın tepesinde yüksek bir taşa çıkıp Mekkelilere yüksek ve gür bir ses ile seslenerek, 'Ey Abdümenâfoğulları! Muhakkak sizin için bir uyarıcıyım. Ey Mekkeliler! Benimle sizin durumunuz nasıldır bilir misiniz? Düşmanın yaklaştığını görüp, ailesinin zarar görmemesi için koşarak onlara haber vermeye giden kişinin durumu gibidir.' dedi." İbn Ebû Şeybe, *Müsnedü İbn Ebi Şeybe*, 2/372.

⁶⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/74.

⁶⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/424.

Böyle bir vaadinin gerçek olması durumunda bu kabileye verilen cevap anlamsız hale gelmektedir. Rivayetin bu bölümüyle tarama yaptığımızda aynı ifadenin farklı iki rivayette daha yer aldığını tespit ettik. İlki yukarıda yer verdiğimiz İbn Abbâs'tan İbn Sa'd tarafından tahrîc edilen ve Merve Tepesi'nde gerçekleşen hitapla ilgili rivayettir. Diğeri ise Şuarâ sûresi 214. ayetin nâzil olmasından sonra Resûlullah'ın Mekke'de kurulan panayırları dolaşarak insanları dine çağırdığını anlatan rivayettir. Bu rivayette, "Resûlullah panayırlarda karşılaştığı insanlara, 'Ey insanlar! 'Lâ ilâhe illallah' deyin kurtuluşa erin. İman ettiğinizde Araplar sizin dininize girer. Acemler size boyun eğer. Cennette mülklere sahip olursunuz.' demektedir. Ebû Leheb ise Resûlullah'ın arkasında gezerek insanlara Resûlullah'ın sözlerine inanmamalarını söylemektedir."⁶⁸ Fakat rivayetin geçtiği kaynaklar muahhar kaynaklardır. Daha eski kaynaklarda bu ifadeler rastlamadık. Bu ifadelerde iki sorun bulunmaktadır. İlk olarak Kureyşlilere yapılan hitap ele alındığında böyle bir vaat ile Kureyşlilerin dine girmesi mantıklı olsa bile onların dışında kalan Arapların dine girmesi, Kureyşlilerin hâkimiyetini kabul etmeleri anlamına gelmektedir. Asabiyet noktasında güçlü bağları olan Arapların dine girmesi başka bir kavmin hâkimiyetini de kabul etmeleri anlamına geldiğinde yeni dini kabul etmeleri daha zor görünmektedir. Ayrıca, bu ifadeler tarihsel olaylarla da çelişmektedir. Örneğin, 2. Akabe Biatı'nda (m. 622) Medinelî Es'ad b. Zûrâre ve Abbâs b. Ubâde bu biatın nasıl sonuçlar doğuracağını hatırlatmak adına Medinelilere hitaben, "Siz, insanların kırmızılıyla ve siyahlılarıyla savaşmak üzere biat ediyorsunuz. Bunun neticesinde sizin mallarınız ziyan olup büyükleriniz öldürülebilir. Eğer bu durum üzerine sebat ederseniz dünya ve ahirette selamete erersiniz." demişlerdir. Daha sonra Abbâs b. Ubâde, Resûlullah'a, "Bunları yaptığımızda bize ne var?" diye sorar. Resûlullah, "Cennet" der.⁶⁹ Burada yukarıda geçen İbn Abbâs rivayetinde yer alan bölümdekine zıt olarak dünyada kayıp ahirette kazanç ön plana çıkarılmıştır. Bu konuşmanın ilk hitaptan neredeyse 7-8 yıl sonra olmasına rağmen o zaman bu dine girmenin dünyalık menfaatin yerine kayıp anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Bu durumda, bu ifadelerin tarihsel gerçeklerle uyumsuz olduğu anlaşılır. Sonuç olarak, Müslümanların sayısı

⁶⁸ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dimaşkî el-Hanbelî (ö.751/1350) İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-Meâd fi Hedyi Hayri'l-İbâd*, çev. nşr. Şuayb el-Arnaût ve Abdülkâdir el-Arnaût (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1994), 3/43.

⁶⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923) et-Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk* (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987), 1/563; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/447.

henüz çok az olduğu bir dönemde bu tür vaatlerde bulunmanın mantıklı olmadığı ve bu ifadelerin sonradan eklenmiş olabileceği görülmektedir.

İbn Abbâs ve Züheyr b. Amr'ın rivayetlerinde, Resûlullah'ın kendisini "Gelen bir düşmana karşı ailesini tehlikeye karşı uyarın kişi" olarak tanımladığına dair farklı lafızlar bulunsa da bu uyarının ne şekilde yapılması gerektiği diğer rivayetlerde belirtilmemiştir. Sadece uyarı yapıldığı ifade edilmiştir. İbn Abbâs'ın rivayetlerinde öne çıkan kişi Ebû Leheb'dir ve Tebbet sûresinin nüzûlüyle ilişkilendirilir. Ancak Tebbet sûresinin nüzûl zamanı ve esbâb-ı nüzûlü hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır.

Rivayetlerle ilgili bir başka sorun râvilerle ilgilidir. İbn Abbâs ve Ebû Hureyre rivayetleri sahâbî mürseli olarak değerlendirilmiştir. İbn Abbâs'ın olayın yaşandığı sırada henüz doğmamış veya çok genç olduğu düşünülüyorsa, bu olayı başka bir sahâbîden işittiği anlaşılabilir. Aynı şekilde, Ebû Hureyre'nin bu olayı kendi şahitliği gibi anlatmış olma ihtimali bulunmaktadır. Ancak Hz. Âişe ve Züheyr b. Amr hakkında bir değerlendirmeye ulaşılamamıştır.

Ebû Hureyre'nin İbn İshâk tarafından aktarılan rivayetinde geçen, "Mahşer günü ilk toplanacak olanlar Allah'tan korkan vefakârlardır. Akrabaların olmanız münasebetiyle kıyamet günü boyunlarınızda dünya malıyla gelerseniz, sizden yüz çeviririm. Buna karşılık siz 'Ey Muhammed' diye bana seslenip yardım istersiniz. Ben ise şu an yaptığım gibi yüzümü sizden başka yöne çeviririm." ifadelerin, Safâ Tepesi'nde irat edilen hutbeye ait olma ihtimali düşüktür. Bu ifadelerin Safâ Tepesi'nde değil, başka bir olay veya mekânda geçtiğine dair deliller bulunmaktadır. Ayrıca, metindeki bazı belirsizlikler ve rivayetlerin güvenilirliği hakkındaki sorunlar göz önüne alındığında bu ifadelerin Safâ Tepesi'nde irat edilen hutbeye ait olduğunu iddia etmek zor görünmektedir.

Ele alınan nedenlerden dolayı söz konusu bölümlerin ilk hutbede yer alma ihtimali düşük görünmektedir. Tarihi verilerle uyumlu olmayan yerler çıkarıldığı zaman aşağıdaki şekilde bir hutbe metni ortaya çıkmaktadır.

"Şuarâ sûresinin 214. ayeti nâzil olduğunda Hz. Peygamber Safâ Tepesi'nde⁷⁰ yüksekçe bir taşın üzerine çıkarak, 'Ey Kureyş topluluğu!' diyerek [ya da kabile kabile sayarak] insanlara seslendi."⁷¹ İnsanlar toplandılar. Bazıları kendileri geldi, bazıları elçi gönderdiler. İnsanlar, 'Bu kimdir?' diye sordular. Sonra, 'O, Muhammed'dir.' dediler. "Resûlullah, 'Şu dağın eteklerinde bir düşman ordusu vardır. Sizi sabah veya akşam baskınına

⁷⁰ el-Buhârî, *el-Câmi u's-Sahîh*, "Tefsir/Şuarâ", 260.

⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1999, 34/341.

uğratacak desem bana inanır mısınız?’ diye sordu. Oradakiler, ‘Evet, inanırız.’ dediler.”⁷² Bunun üzerine Resûlullah, ‘Muhakkak ben sizin için bir uyarıcıyım. Benimle sizin benzeriniz, düşmanı görünce ailesine haber vermek için koşan ve düşmanın kendisinden önce varıp ailesine zarar vermesinden korkarak toplanın ey insanlar! diye haykıran bir adamın benzeri gibidir.’ dedi.⁷³ ‘Allah yakın akrabamı uyarmamı emretti. Kureyş’ten bana en yakın olanlar sizlersiniz. Şüphesiz ki siz kelime-i tevhidi söylemedikçe sizin için Allah’ın yanında bir hakka sahip değilim. Rabbinizin yanında sizin için şahitlik yapacağım.⁷⁴ [Sizler ‘La ilâhe illallah’ demedikçe sizin için ne bu dünyada bir menfaate ne de ahirette bir kismete mâlik olabilirim.]’⁷⁵ Ebû Leheb, ‘Yazıklar olsun! Bizi bunun için mi çağırдың diyerek Hz. Peygamber’i azarladı.”

Sonuç

Resûlullah hitabeti, İslâm dininin tebliğ ve irşad yöntemi olarak kullanmıştır. Böylece hutbeler Müslüman toplumunun ortak inanç ve değer sisteminin oluşmasına, toplumsal dayanışmanın gelişmesine katkı sağlamıştır. Bu nedenle dinî hükümlerin yer aldığı bu hutbeler aynı zamanda tarihi olaylara dair de ipuçları içermektedir. Bu çalışmada rivayetlerde yer alan bu ipuçları yardımıyla ele alınan hutbenin tarihi verilerle uyumu tespit edilmeye çalışıldı. Hz. Peygamber’in tebliğ vazifesinin başlangıcı olarak kabul edilen bu ilk hitabın bize ulaşmış olan hutbe rivayetlerinde zikredilen kişi ve yer isimlerinin tarihi verilerle birlikte değerlendirmesi neticesinde hutbe metinlerinde karışıklık olduğu, bu karışıklığın ise Hz. Peygamber’in ilk hitabıyla vefatından önce yaptığı hitabın rivayetleri arasında olduğu sonuca varıldı. Tüm hutbe metinleri için olmasa da hutbe metinleri içinde bilgilerin tarihi verilerle teyit edilerek değerlendirilmesi ve anlamlandırılmasının hem muhtemel karışıklıkları giderebileceği hem de hutbeleri daha iyi anlamamıza imkânı sunduğu söylenebilir. Resûlullah’ın hutbelerinin tarihsel bağlamla ele alınarak değerlendirilmesi hem Resûlullah’ın sözlerinin hem de dönemin sosyo-kültürel yapısının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

⁷² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1999, 34/17.

⁷³ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemâm b. Nâfi’-es-San’ânî el-Himyeri (ö. 211/826-27) Abdürrezzâk, *el-Musannef fi’l-Hadis*, çev. thk. Habiburrahman A’zami (Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmiyye, 1984), 3/156.

⁷⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 2/74.

⁷⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 2/200.

Kaynakça

- Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî (ö. 211/826-27). *el-Musannefi'l-Hadîs*. çev. thk. Habiburrahman A'zami. 11 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1984.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855). *el-Müsned*. L Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855). *el-Müsned*. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855). *el-Müsned*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999.
- Ayhan, Bayram. "Tebbet Sûresinin Kronolojik Tertipteki Yerine Dair Farklı Bir Görüşün Tahlili". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 99-125. <https://doi.org/10.18498/amauidf.254004>
- Baktır, Mustafa. "Hutbe". *DİA*. 18/425-428. İstanbul, 1998. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hutbe>
- Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî (ö. 279/892-93). *Ensâbü'l-Eşraf*. çev. thk. Muhammed Hamidullah. Kahire: Dârü'l-Ma'rife, 1959.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî (ö. 256/870) el-. *el-Câmi'u's-Sahîh*. Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1987.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl (ö. 255/869). *es-Sünen*. çev. Hâlid es-Sebi' Alemi thk.: Fevvâz Ahmed Zemerli. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987.
- Derveze, Muhammed İzzet b. Abdilhâdî b. Dervîş (1888-1984). *et-Tefsîrü'l-Hadîs*. çev. Mustafa Altınkaya Vahdettin İncâ. İstanbul: Ekin, 1997.
- DİA. "Abbas". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. I/16-17, 1988. <https://islamansiklopedisi.org.tr/abbas--sahabi>
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889). *es-Sünen*. çev. thk. Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, ts.
- Halebî, Ebü'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed el-Halebî (ö. 1044/1635) el-. *es-Sîretü'l-Halebiyye*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'ârif, 1400.

- Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî (ö. 807/1405) el-. *Mecma'u'z-Zevâ'id ve Menba'u'l-Fevâ'id*. Beyrut: Dârül Fikr, 1412.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*. Tunus: ed-Dâru't-Tunusiyye li'n-Neşr, 1984.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (ö. 235/849). *Müsnedü İbn Ebi Şeybe*. çev. thk. Adil b. Yusuf el-Gazavi, Ahmed Ferîd el-Mezîdî. Riyad: Dârü'l-Vatan, 1. Basım, 1997.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî (ö. 245/860). *el-Münnemmak fi Ahbâri Kureyş*. çev. tsh. Hurşid Ahmed Faruk. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1. Basım, 1985.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449). *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Mârife, 1379.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (ö. 354/965). *Sahîhu İbn Hibbân*. çev. thk. Şuayb el-Arnaût. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî (ö. 218/833). *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. çev. thk. Mustafa es-Sekkâ ve arkadaşları. 2 Cilt. Kahire, 1955.
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî (ö. 151/768). *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. çev. thk. Ahmed Ferid el-Mezidî. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, 2004.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî (ö. 751/1350). *Zâdü'l-Me'âd fi Hedyi Hayri'l-İbâd*. çev. nşr. Şuayb el-Arnaût ve Abdülkâdir el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfî (ö. 774/1373). *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'Azîm*. çev. thk. Mustafa es-Seyyîd Muhammed vd. 15 Cilt. Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1. Basım, 2000.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (ö. 230/845). *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, 1968.
- Kandemir, M. Yaşar. "Fâtıma". *DİA*. 12/219-223. İstanbul, 1995.

- Mübârekfûrî, Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdürrahîm. *Tuhfetü'l-Ahvezî*. çev. nşr. Abdurrahman Muhammed Osman. 10 Cilt. Beyrut: Darü'l-Fikr, 2. Basım, 1934.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875). *el-Câmi'u's-Sahîh*. çev. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî (ö. 303/915) en-. *es-Sünen*. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, ts.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (ö. 676/1277) en-. *el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2. Basım, 1972.
- Orhan, Fidan. *İlk Dönem Hadis ve İslam Tarihi Kaynaklarında Veda Hutbeleriyle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi*. Basılmamış: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, Basılmamış Doktora, 2018.
- Önkâl, Ahmet. "İrşad Vasıtası Olarak Hutbe". *I. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri (1-5 Kasım 1993)* 1 (1995), 145-153.
- Özbek, Abdullah. *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*. İstanbul: Esra Yayınları, 3. Basım, 1994.
- Sönmez, Nesim. *Karşılaştırmalı Hitabet -Cahiliye Dönemi ile İslam'ın İlk Dönemi-* İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505) es-. *ed-Dürrü'l-Mensûr fî't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*. çev. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 17 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 1. Basım, 2003.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360/971) et-. *Müsnedü's-Şâmiyyîn*. çev. thk. Hamdi Abdülmeccid Selefi. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1984.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360/971) et-. *el-Mu'cemü'l-Kebîr*. çev. nşr. Hamdi Abdülmeccid es-Selefi. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1984.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923) et-. *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. çev. thk. Abdullah Abdülmuhsin b. et-Türkî. Kahire: Hicr, 1. Basım, 2001.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923) et-. *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.

- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923) et-. *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) (ö. 279/892) et-. *es-Sünen*. çev. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
- Uraler, Aynur. "Safiyye". *DİA*. 35/475-476, 2008.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbûrî (ö. 468/1076) el-. *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*. çev. thk. Ahmed Abdumarsud. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Vural, Faruk. "Sebepleri ve Sonuçları Bakımından Fetret-i Vahiy Meselesi Üzerine Bir İnceleme". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (2015), 83-102.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. "Mücâdile Sûresi". *DİA*. 31/440, 2006. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mucadile-suresi>
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. "Müddessir Sûresi". *DİA*. 31/463-464, 2006.
- Yiğit, İsmail - Küçük, Raşit. *Hiz. Muhammed (s.a.s) Siyer-i Nebi*. İstanbul: Kayıhan, 2006.